A MÁSODIK LEVÉL BERNARDUSHOZ

Tisztelendő Atya, Bernardus testvér! Éleselméjűséged csodálatraméltó mélységét érdemének megfelelően értékelném, ha tudnám, hogy evidens ismerettel rendelkezel az absztrakt szubsztanciákról, s még inkább így tennék, ha azt is tudnám, hogy ezt az ismeretet a lélek könnyed hiszékenységével igaznak tarthatom. S nem pusztán abban az esetben értékelném ekként, ha úgy ítélném, hogy igaz ismerettel rendelkezel az absztrakt szubsztanciákról, hanem már akkor is, ha úgy gondolnám, az anyagi szubsztanciák vonatkozásában ilyen ismereted van. Éppen ezért számodra, Atyám, aki azt állítod, hogy a tudással megragadható, s ennyire magasrendű dolgokról evidens ismerettel bírsz, föl kívánom tárni kétségbeesett és szorongó lelkemet avégett, hogy módodban álljon engem és másokat is bevezetni az ily magasröptű dolgokhoz értő emberek társaságába.

Azoknak a dolgoknak a rendjében, amelyekről beszélnünk szükséges, az első ez az alapelv: „egymásnak ellentmondó állítások nem lehetnek egyidejűleg igazak". Ezzel kapcsolatban két dolog érdemel figyelmet. Az első az, hogy ez az alapelv a szó negatív értelmében 'első', tudniilik 'az, aminél semmi sincs előbb'. A második az, hogy pozitív vagy affirmatív értelemben is első: 'az, ami előbbi minden másnál'.

S e kettőt a következő érv segítségével bizonyíthatjuk. Minden rendelkezésünkre álló bizonyosságot visszavezetünk erre az alapelvre. Magát az alapelvet azonban nem vezetjük vissza valami másra, miként konklúziót a princípiumára. Ebből az következik tehát, hogy ez az alapelv első az elsőség kettős értelmében. A konszekvencia ismert az 'első' szó nominális meghatározásánál fogva azon két értelmezés szerint, amit adtam. Az előtagot mindkét része vonatkozásában bizonyítjuk. Először az első rész vonatkozásában, hogy tudniillik minden rendelkezésünkre álló bizonyosságot visszavezetünk erre az alapelvre. Ha bármit bizonyítunk ezen az alapelven kívül, amelyben, mint mondod, bizonyos vagy, a következő konszekvenciát javaslom. 'Lehetséges – anélkül, hogy ebből bármiféle ellentmondás következnék –, hogy valami egy adott módon jelenjék majd meg a számodra, ami mindazonáltal nem úgy lesz. Nem leszel tehát bizonyos abban, hogy így áll majd a dolog.' Világos számomra, hogy ha az előtagot igaznak ismerem el, akkor az utótagot is annak kell elfogadnom. S ennélfogva nem lennék teljességgel evidens módon bizonyos abban, amivel kapcsolatban azt állítottam, hogy bizonyos vagyok benne. Ebből világos, hogy említett alapelvünkre minden bizonyosságunkat visszavezetjük. Az pedig, hogy őt magát nem vezetjük vissza valami másra, miként konklúziót a princípiumára, nyilvánvaló abból, hogy mindent rá vezetünk vissza, ahogyan azt mondottuk is. És így érvényes a következtetés: 'ez mindennél előbb van, ami nem azonos vele; tehát nincs semmi, ami nála előbb lenne'. S ekként első az említett kettős értelemben.

A harmadik dolog, ami figyelmet érdemel, az, hogy az ellentmondás egy és ugyanazon dolognak az állítása és tagadása stb., ahogyan ezt általában mondani szoktuk.

Mindebből arra a korollárium következtetek, hogy *annak az evidenciának a bizonyossága, amellyel a természetes világosság révén rendelkezünk, tökéletes bizonyosság*, mivel olyan bizonyosság, amire az első alapelv segítségével teszünk szert, amelynek egyetlen igaz törvény sem mond, és nem is mondhat ellent. S ennélfogva az, amit a természetes világosságnál bizonyítunk, tökéletesen bizonyított. S nincs hatalom, ami képes lenne megtenni, hogy a *konszekvens* ellentéte az *antecedens*sel egyidejűleg fennálljon, miként azt sem képes megtenni egyetlen hatalom sem, hogy az ellentmondó állítások egyidejűleg igazak legyenek.

A második korollárium, amire a fentiből következtetek: *az evidencia bizonyosságának nincsenek fokozatai*. Ha van például két olyan konklúzió, amelyekben bizonyosak vagyunk, akkor nem vagyunk inkább bizonyosak az egyikben, mint a másikban. Ugyanis (ahogyan említettük) minden bizonyosságot ugyanarra az első alapelvre vezetünk vissza. Az említett konklúziók tehát vagy egyformán visszavezethetők ugyanarra az első alapelvre, s ekkor nem vagyunk inkább bizonyosak az egyikben, mint a másikban, vagy pedig az egyik közvetetten, a másik pedig közvetlenül

vezethető vissza; ez sem cáfolja azonban az állításomat, mivel ha visszavezettük őket az első alapelvre, akkor egyformán bizonyosak vagyunk mindkettőben. Miként a geometria tudósa is azt állítja, hogy oly módon bizonyos a második konklúzióban, mint ahogyan az elsőben, s éppígy a harmadikban és a továbbiakban is, habár első ránézésre úgy tűnik, hogy a levezetések sokasága miatt nem lehet olyan bizonyos a harmadikban vagy a negyedikben, mint az elsőben.

A harmadik korollárium, amire az elmondottak alapján következtetek: *a hit bizonyosságának kivételével nem létezik más bizonyosság, mint az első alapelv bizonyossága, vagy az a bizonyosság, ami az első alapelvre vezethető vissza.* Csak az a bizonyosság ugyanis, ami nem hamison alapul. Mivel: ha van olyan bizonyosság, amelynek hamisság szolgál az alapjául (s tegyük fel, hogy van ilyen), akkor ebből az következik (minthogy – szerinted – a bizonyosság továbbra is fennáll), hogy egy ember olyasvalamiben lesz bizonyos, aminek a kontradiktórius ellentéte igaz.

A negyedik korollárium a következő: *minden szillogisztikus forma közvetlenül visszavezethető az első alapelvre*, mivel a konklúzió, amit ezeknek a segítségével bizonyítunk, vagy közvetlenül visszavezethető (s ezzel bizonyítottuk, amit akartunk), vagy közvetve. Ez utóbbi esetben vagy végtelen előrehaladás következik be, vagy olyan konklúzióhoz kell jutnunk, amely közvetlenül visszavezethető az első alapelvre.

Az ötödik korollárium a következő: *minden olyan konszekvenciában, amelyet közvetlenül visszavezettünk az első alapelvre, a konszekvens és maga a teljes antecedens (vagy annak egy része) valóságosan azonosak,* mivel ha ez nem így volna, akkor nem lenne közvetlen módon evidens, hogy ellentmondás nélkül nem állhat fenn egyidejűleg az *antecedens*, valamint a *konszekvens* ellentéte.

A hatodik korollárium az, hogy *minden olyan evidens konszekvenciában, amely – tetszőleges számú lépésben – visszavezethető az első alapelvre, a konszekvens valóságosan azonos az antecedenssel vagy annak egy részével, amit az antecedens jelöl.* Ezt a következőképpen bizonyítjuk: tegyük fel, hogy egy konklúziót három lépésben vezetünk vissza az első alapelv bizonyosságára. Ebben az esetben az első olyan *konszekvencia* esetén, amelyet az első alapelv bizonyosságára visszavezetett evidencia jellemez, a *konszekvens* az ötödik korollárium értelmében valóságosan azonos lesz az *antecedens*sel vagy annak egy részével, amit az *antecedens* jelöl; s hasonlóképpen áll a dolog a második esetén (ugyanazon korollárium miatt); s hasonlóképpen a harmadik esetén is (ugyanazon korollárium miatt). S ebből az következik, hogy mivel az első *konszekvencia* esetén a *konszekvens* valóságosan azonos az *antecedens*sel vagy annak egy részével, amit az *antecedens* jelöl, s hasonlóképpen áll a dolog a második és a harmadik esetében is, ezért az elsőtől az utolsóig úgy áll a dolog, hogy ezeknek az összerendezett *konszekvenciá*knak az esetében az utolsó *konszekvens* valóságosan azonos lesz az első *antecedens*sel vagy annak egy részével, amit ez az *antecedens* jelöl.

Az eddig elmondottak alapján egy másik helyen – egyéb konklúziók mellett – erre a konklúzióra jutottam: *abból, hogy tudjuk, hogy egy bizonyos dolog létezik, nem lehet evidens módon, az első alapelvre visszavezetett evidenciával vagy az első alapelv bizonyosságával következtetni arra, hogy valamely másik dolog létezik.* Ezt egyéb érvek mellett (és sok ilyen volt) ezzel az érvvel támasztottam alá: „az olyan *konszekvenciá*ban, amelyben az egyik dologról a másikra következtetünk, a *konszekvens* nem volna azonos valóságosan az *antecedens*sel vagy annak egy részével, amit az *antecedens* jelöl. Ebből az következik, hogy az ilyen *konszekvencia* nem volna evidens módon ismert azzal az evidenciával, ami – ahogyan ezt leírtuk – az első alapelvet jellemzi. Ellenfelünk a vitában megengedi és felteszi az *antecedens*t. A *konszekvencia* nyilvánvaló az ellentmondás leírásából, ami 'egy és ugyanazon dolog állítása és tagadása stb.' Minthogy tehát az adott esetben a *konszekvens* nem azonos valóságosan az *antecedens*sel vagy annak egy részével, nyilvánvaló, hogy ha a *konszekvens* ellentéte és az *antecedens* egyidejűleg igaz lenne, attól ez még nem lenne 'egy és ugyanazon dolog állítása és tagadása stb.'

Bernardus erre azonban úgy válaszol, hogy azt állítja: habár ebben az esetben formális ellentmondás nem áll fenn, virtuális mindazonáltal fennáll; virtuális ellentmondásnak azt nevezi, amiből evidens módon következtetni lehet a formálisra.

Ez ellen azonban nyilvánvaló módon lehet érvelni az imént említett ötödik és hatodik korollárium segítségével. Ott ugyanis megmutattuk, hogy minden olyan *konszekvenciá*ban, amely közvetlenül vagy közvetve visszavezethető az első alapelv bizonyosságára, szükségszerű, hogy a

konszekvens (akár az első, akár az utolsó legyen is az) valóságosan azonos legyen az elsőként adott *antecedens*sel, vagy annak egy részével.

Ugyanez egy másik érv segítségével is cáfolható. Azt állítja ugyanis, hogy bár abban a *konszekvencia*ban, amelyben az egyik dologból a másikra következtetünk, nincsen formális ellentmondás, van mindazonáltal virtuális, amelyből evidens módon következtethetünk a formálisra. Nos, vegyük példának okáért a következő *konszekvenciát*: „*a* létezik; tehát *b* létezik". Ha tehát ezekből az állításokból: „*a* létezik", „*b* nem létezik", evidens módon formális ellentmondásra következtethetnénk, akkor ez úgy történhetnék, hogy vesszük vagy az említett két állítás egyikének, vagy pedig mindkettőnek a *konszekvens*ét avagy *konszekvens*eit. Akármelyik eset álljon is azonban fenn, eredeti állításunk nem igazolódik. Maguk a *konszekvens*ek ugyanis vagy valóságosan azonosak lennének magukkal az *antecedens*ekkel, vagy nem. Ha azonosak lennének, akkor éppúgy, ahogyan maguk a *konszekvens*ek között nem állna fenn formális ellentmondás (minthogy nem lenne szó egy és ugyanazon dolog állításáról és tagadásáról), az *antecedens*ek között sem találnánk ilyet. Amiként nem formális ellentmondás azt állítani, hogy „egy ember létezik, egy ló pedig nem létezik", úgy azt sem formális ellentmondás állítani, hogy „egy ésszel bíró élőlény létezik, egy nyeríteni képes élőlény pedig nem létezik", mégpedig ugyanazon oknál fogva.

Ha pedig azt mondaná valaki, hogy ezek a *konszekvens*ek különböznek az *antecedens*eiktől, akkor (miként a korábbiakban) a *konszekvenciát* nem vezetjük vissza evidens módon az első alapelv bizonyosságára, minthogy a *konszekvens* ellentéte ellentmondás nélkül fennállhat az *antecedens* bármely jelöletével. Ha pedig az illető azt mondaná, hogy olyan virtuális ellentmondás áll fenn, amelyből formális ellentmondásra lehet következtetni, akkor úgy járunk majd el, ahogyan a korábbiakban. És így vagy a végtelenbe haladunk tovább, vagy pedig azt kell majd mondanunk, hogy az evidens *konszekvencia*ban a *konszekvens* a jelentése tekintetében teljességgel azonos az *antecedens*sel, vagy annak egy részével, amit az *antecedens* jelöl.

Igaz azonban az, amit ez az atya a tárgyunkkal kapcsolatban mondott, hogy ti. nem volna igaz azt állítani, hogy egy teljességgel evidens *konszekvencia* esetében szükségszerű, hogy a *konszekvens* ellentéte és az *antecedens* ellentmondjanak. Azt állítja ugyanis, hogy itt a nyilvánvaló ellenpélda: „minden élőlény fut; tehát minden ember fut", ugyanis a *konszekvens* kontradiktórius ellentéte és az *antecedens* lehet együttesen hamis, s ennélfogva nem állnak ellentmondásban egymással.

Ez mindazonáltal ténylegesen nem cáfolja azt, amit állítok. Nem akarom ugyanis azt mondani, hogy a *konszekvens* ellentéte ellentmondásban kell, hogy álljon az *antecedens*sel, minthogy az *antecedens* számos *konszekvencia*ban több jelentéssel bírhat, mint a *konszekvens*, habár a *konszekvens* jelentése része az *antecedens* jelentésének, ahogyan például ennek a korábban javasolt *konszekvencia*nak az esetében: „a ház létezik; tehát a fal létezik". S így ezen oknál fogva a *konszekvens* ellentéte és az *antecedens* lehet egyidejűleg hamis. Én azonban azt szeretném állítani, hogy az evidens *konszekvencia*ban a *konszekvens* ellentéte és az *antecedens*, vagy az *antecedens* jelentésének egy része, kontradiktórius ellentétben állnak egymással.

Nyilvánvaló, hogy ez így van minden érvényes szillogizmus esetében. Minthogy ugyanis egyetlen olyan terminus sem található a konklúzióban, amely ne lett volna meg a premisszákban, ezért a konklúzió ellentéte és valami abból, amit a premisszák jelentenek, kontradiktórius ellentétben állnak egymással. S így kell, hogy álljon a dolog minden érvényes enthüméma esetében is, mivel az enthümémában csak valamely odaértett állítás következtében jutunk el a konklúzióhoz, s így ez egyfajta mentális szillogizmus.

Továbbá: a fő tézisem alátámasztására a következő érvet hoztam. „Valamely *konszekvencia* révén sohasem lehet a szélső terminusoknak nagyobb azonosságára következtetni, mint amilyen a szélsőknek a középsővel való azonossága volt, minthogy az csakis emennek a következménye. Ezzel ellentétes dolog történnék azonban akkor, ha abból, hogy egy bizonyos dolog létező, evidens módon arra lehetne következtetni, hogy egy másik dolog is létező, mivel a konklúzió predikátuma és szubjektuma valóságosan ugyanazt jelentik, ám nem azonosak valóságosan azzal a középső terminussal, amely feltevésünk értelmében egy másik dolog."

Bernardus azonban a következő ellenvetést teszi az általam javasolt szabállyal szemben: „evidens, az első alapelv bizonyosságára visszavezetett evidenciával bíró következtetés az, hogy 'a fehérség létezik, tehát valami más is létezik', minthogy a fehérség csak úgy létezhet, ha valami fenntartja a létezését. Továbbá ugyanilyen következtetés az is, hogy '*a* most létezik első alkalommal, tehát egy másik dolog már létezett korábban'. Továbbá: 'a tüzet közelítjük a kóchoz; nem áll fenn akadály; tehát meleg lesz'.

Ezekre az ellenvetésekre másutt több választ is adtam. Most csak annyit mondok, hogy ha ezer efféle ellenvetést tenne, akkor is vagy azt kellene mondania, hogy ezek irrelevánsak, vagy pedig azt (amennyiben relevánsak), hogy nem konkluzívak velem szemben. Azokban a *konszekvenciá*kban ugyanis, amiket Bernardus előállít, a *konszekvens* vagy a teljes *antecedens*sel azonos valóságosan, a jelentése tekintetében, vagy pedig annak egy részével. Ebben az esetben azonban irrelevánsak a *konszekvenciá*i, mivel evidenseknek ismerném el őket, és semmit sem bizonyítanának velem szemben. Ha azonban azt mondja, hogy a *konszekvens* nem azonos az *antecedens*sel vagy annak egy részével, akkor megengedvén, hogy a *konszekvens* ellentéte az *antecedens*sel egyidejűleg igaz, nyilvánvalóan nem ismerem el, hogy ezek ellentmondanak egymásnak, mivel az ellentmondás 'egy és ugyanazon dolog, stb'. S ily módon az efféle *konszekvencia* nem evidens az első alapelvre jellemző evidenciával. Azt neveztük ugyanis az első alapelv evidenciájának, hogy: ha elismernénk a *konszekvens* ellentétének az *antecedens*sel együtt való fennállását, azt is elismernénk, hogy azok, amik ellentmondásban állnak, egyidejűleg igazak. S bár az, aki ebben a *konszekvenciá*ban: 'a ház létezik; tehát a fal létezik,' megengedi azt, hogy a ház létezik, a fal pedig nem létezik, nem engedi meg, hogy azok, amik ellentmondásban állnak, egyidejűleg igazak legyenek, hiszen 'a ház létezik' és 'a fal nem létezik' állítások nem mondanak ellent egymásnak, minthogy egyidejűleg hamisak lehetnek, mindazonáltal más okból megengedi az ellentmondást, mivel ha azt állítja, hogy a ház létezik, akkor egyúttal azt is állítja, hogy a fal létezik. Ez esetben azonban fennáll az az ellentmondás, hogy a fal létezik, és a fal nem létezik.

Ebből a szabályból, amelyet ekként minden értelemmel bíró lény számára megvilágítottunk, azt a következtetést vonom le, hogy Arisztotelész a saját lelkén kívül soha nem rendelkezett egyetlen szubsztancia evidens ismeretével sem, ha szubsztancia alatt olyan dolgot értünk, ami különbözik az öt érzék tárgyától és formális tapasztalatainktól. S ez azért van így, mert egy efféle dolgot minden diskurzív gondolkodást megelőzően ismert volna, ami nem igaz, minthogy a szubsztanciák nem jelennek meg intuitív módon, ha pedig így lenne, akkor a parasztok is tudnák, hogy léteznek efféle dolgok. A diszkurzív gondolkodás során sem szerzünk azonban ezekről ismeretet (tudniillik az általunk minden diszkurzív gondolkodást megelőzően észlelt dolgokból következtetve), mivel egy adott dologból nem következtethetünk arra, hogy egy másik dolog létezik, ahogyan a fenti konklúzió állítja. És ha nem rendelkezett evidens ismerettel az anyagi szubsztanciákról, akkor még kevésbé volt ilyen ismerete az elválasztott szubsztanciákról.

S mindebből – ha tetszik, ha nem, de ne nekem tudják be, hanem a hatékony érvelésnek – az következik, hogy Arisztotelész az egész természetfilozófiájában és metafizikájában aligha rendelkezett efféle bizonyossággal akár csak két konklúzió vonatkozásában is, de talán még egyében sem. S még kevésbé Bernardus atya, aki bizonyára nem helyezné magát Arisztotelész elé.

És nem pusztán bizonyos ismerete nem volt Arisztotelésznek, hanem még csak valószínű ismerete sem; mert bár nem vallom ezt az álláspontot, ismerek mindazonáltal egy olyan érvet a bizonyítására, amit nem tudok cáfolni. Senkinek sincs ugyanis valószínű ismerete valamely *antecedens* révén valamely *konszekvens*ről, ha nem bizonyos evidens módon abban, hogy valamikor az *antecedens* egyidejűleg állt fenn a *konszekvens*sel. Ekként teszünk szert ugyanis, ha jól megfontoljuk a dolgot, valószínű ismeretre. Ahogyan evidens volt számomra valamikor, hogy amikor odatartom a kezem a tűzhöz, forró vagyok, úgy valószínű számomra, hogy ha most tenném ugyanezt, forró lennék. Az imént említett szabályból azonban az következik, hogy soha nem volt evidens egyetlen ember számára sem, hogy ha adva vannak azok a dolgok, amelyek minden diszkurzív gondolkodást megelőzően megjelennek, akkor más dolgok is léteznek, nevezetesen azok, amelyeket szubsztanciáknak hívunk. Ebből az következik, hogy nem

rendelkezünk valószínű ismerettel a létezésüket illetően. Nem fogadom el a konklúziót. Cáfolja meg ezt az érvet az, aki rájön a megoldásra.

Az pedig nyilvánvaló, hogy a lelkünkön kívül egyetlen anyagi szubsztanciáról sem rendelkezünk bizonyossággal. Ha ugyanis rámutatunk valamely fadarabra vagy kőre, akkor egy ezzel egyidejűleg elfogadott hitből a lehető legvilágosabban levonható ez a következtetés. Mert az efféle, diszkurzív okoskodást megelőző jelenséggel megtörténhet valamely hatalom, nevezetesen az isteni által, hogy ne legyen ott szubsztancia. A természetes világosság segítségével nem következtethetünk ennélfogva evidens módon arra ezekből a jelenségekből, hogy ott valamely szubsztancia létezik. A *konszekvencia* nyilvánvaló abból, amit a korábbiakban kifejtettünk. Azt mondtuk ugyanis, hogy egy a természetes világosság révén evidens *konszekvencia*, teljességgel evidens, oly módon, hogy ellentmondás lenne, ha valamely hatalom által megtörténhetnék, hogy a *konszekvens* ellentéte az *antecedens*sel egyidejűleg fennálljon. Ha pedig azt állítja, hogy a *konszekvencia* akkor evidens, ha hozzátesszük az *antecedens*hez: „Isten nem tesz csodát", akkor ezt annak alapján cáfoljuk meg, amit hasonló esetre a Bernardushoz írott első levélben mondtunk.

Kérlek Atyám, fogadd ezeket a kétségeket, és lásd el tanácsokkal csekély tudású elmém. Úgy hiszem, nem leszek hajlíthatatlan abban, hogy elkerüljem az igazságot, amely felé pedig minden erőmmel törekszem.

(Borbély Gábor fordítása)